

ΝΕΑ ΕΣΤΙΑ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΟ
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΝΕΟΛΟΓΙΑΣ
ΜΕΤΕΡΝΗΣ ΑΝΚΑΡΑΓΕΤΙΛΗΣ

ΙΔΡΥΓΗΣ: ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΞΕΝΟΠΟΥΛΟΣ

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΠΕΤΡΟΣ ΧΑΡΗΣ

ΤΟΜΟΣ ΠΕΝΤΗΚΟΣΤΟΣ ΕΚΤΟΣ

ΙΟΥΛΙΟΣ – ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΣ

1954

ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2008

Ο ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΟΣ ΡΟΜΑΝΤΙΣΜΟΣ*

4. Η ΠΕΖΟΓΡΑΦΙΑ

Ἀπομένει ἡ πεζογραφία τοῦ ρομαντισμοῦ, ποῦ πέφτει μέσα στις ἀπαρχές τῆς νεοελληνικῆς πεζογραφίας, ἐννοῶ τῆς ἀφηγηματικῆς. Πότε ἀρχίζει αὐτὴ ἡ ἀφηγηματικὴ νεοελληνικὴ πεζογραφία; Νομίζω, πὼς μὲ τὸν «Παπα-τρέχα» τοῦ Κοραῆ. Εἶν' ἕνα χαριτωμένο ἀφήγημα, βαλμένο ἐπιδέξια μέσα στὸ προοίμιό τῆς «βολισσινῆς» ὀνομασμένης ἔκδοσης τοῦ Ὁμήρου. Ὁ Κοραῆς, ὁ πολυπραγμονέστατος, δὲν ἔχει φυσικά στὸ νου του, μιλώντας μὲ τὴν καλοκάγαθη εἰρωνεία του γιὰ τὸν ἀπλοϊκὸ ἔκείνο παπὰ τῆς Βολισσοῦ, νὰ γράψει διήγημα. Δὲν εἶναι καλλιτεχνικὴ ἢ πρόθεσὴ του. Κι ὡστόσο, καταφέρνει νὰ τὸ γράψει περίπου. Νὰ στήσῃ ἀντίκρουμα ἕνα μυθᾶριο κ' ἔναν ἀνθρώπο. Διήγημα, λοιπόν, δὲν εἶναι «Ὁ παπα-Τρέχας». Μὰ διαβάστηκε καὶ διαβάζεται σὰν διήγημα. Ἔχει αὐτοτέλεια, αὐτεπάρκεια ἔχει μορφή. Ἔνα δεύτερο τέτιο ἀφήγημα, «κάνοντας πεζὸ λόγο χωρὶς νὰ τὸ νιώθει», καθὼς ὁ ἀνθρώπος τοῦ Μολιέρου, συνθέτει ἐπίσης ὁ Κοραῆς στὰ γράμματά του πρὸς τὸ Δημήτριο Λῶτο, τὸν πρωτοψάλτη τῆς Σμύρνης. Εἶναι τὸ «Ὀνειρον», ἐκεῖνη ἡ ἀφηγηματικὴ ἀνάπτυξη τῆς «ἀγαθῆς δόσεως», ποῦ ἐπιτρέπει ὁ Θεὸς στὸν ἀνθρώπο. Γεμάτη καλοκάγαθη εἰρωνεία καὶ κείνο.

Ἀπὸ τίς ἀκούσιες τοῦτες δοκιμὲς τοῦ Κοραῆ ἴσαμε τὸν Κριμαϊκὸ πόλεμο, ὅποτε ὁ Παῦλος Καλλιγὰς γράφει τὸ ἀξιολογώτατο «νεανικό» του «ἀμάρτημα», τὸ «Θάνο Βλέκα», καὶ στὸ διήγημα καὶ στὸ μυθιστόρημα ἐπικρατεῖ ἀνεκδιήγητη ξηρασία. Καὶ μὲ τὴν ἐξαίρεση τοῦ «Θάνου Βλέκα» καὶ πάρα πέρα. Ἰσαμε ποῦ νάρθει ὁ Ροῖδης, κ' ὕστερα ὁ Παπαδιαμάντης, καὶ παράλληλά τους ἡ δημοτικιστικὴ πεζογραφία τῆς πρώτης ἐποχῆς. Κι ὄλους ἐτούτους τοὺς καιροὺς τῆς ἀνυπόφερτης ξηρασίας τοὺς νέμεται τὸ ρομαντικὸ καὶ μάλιστα, τὸ κυριότερο παρακλάδι του, τὸ ἱστορικὸ μυθιστόρημα. Τὸ καθαυτὸ ρομαντικὸ μυθιστόρημα ἔρχεται ἄμεσα ἀπὸ τὰ ξένα πρότυπα — καὶ τὸ ἱστορικὸ κατὰ τὸ μεγαλύτερο μέρος του. Αἰσθηματολογία καὶ ψευτοφιλοσοφία. Ὁ «Λέανδρος» καὶ ἡ «Χαριτίνη» τοῦ Παναγιώτη Σούτσου, ὁ «Ἐξόριστος» τοῦ

Ἀλέξανδρου Σούτσου, ὁ «Θέρσανδρος» τοῦ Ἐπ. Φραγκοῦδη, ἡ «Ὁρφανὴ τῆς Χίου» καὶ ὁ «Πίθηκος Ξοῦθ» τοῦ Ἰάκωβου Πιτσιπιοῦ, ὁ «Ζωγράφος» τοῦ γεωπόνου Γρηγ. Παλαιολόγου — κι ἄλλα παρόμοια. Μονάχα τὸ ἱστορικὸ μυθιστόρημα ἀξίζει νὰ τὸ ἴδουμε ἀπὸ πρὸ σιμά. Τὴν Ἱστορία, δηλαδή, καμωμένη μυθιστόρημα.

Ἀρχαῖο πρόγονο τοῦ εἴδους θεωροῦν τὴν «Κύρου παιδεία» τοῦ Ξενοφῶντα. Ναι, κάτι τέτιο εἶταν ἡ «Κύρου παιδεία». Μὲ τὴ διαφορὰ πὼς ὁ Ξενοφώντας παρουσιάζει τὸ μυθιστόρημα σὰν ἀληθινὴ ἱστορία. Ἐνῶ ὁ Waller Scott, νὰ ποῦμε, παρουσιάζει τὴν ἱστορία σὰν μυθιστόρημα. Ἄλλωστε, ἡ ἱστορία, ποῦ εἶναι κι ἀπὸ μόνη τῆς τὸ πρὸ ἀπίθανο καὶ τὸ πρὸ γοητευτικὸ μυθιστόρημα, πρόσφερε πάντα στὸ μυθιστοριογράφο ὕλη πολύτιμη καὶ γόνιμη ἔμπνευση. Ὁ ἱστορικὸς κι ὁ μυθιστοριογράφος συναπαντιοῦνται σὲ πολλὰ σημεῖα. Περιπέτειες ἀνθρώπων διηγοῦνται κ' οἱ δύο. Ὁ ἕνας πάντα τῶν ἀνθρώπων, ποῦ ἔζησαν, ὁ ἄλλος συχνὰ τῶν ἀνθρώπων ποῦ ζοῦνε. Καὶ δὲν ὑπάρχει γιὰ τὸ μυθιστοριογράφο μεγαλύτερη φιλοδοξία ἀπὸ τὸ νὰ μπορέσει νὰ μεταμορφώσει τὰ πλάσματα τῆς φαντασίας του σὲ ἱστορικὰ πρόσωπα, νὰ τὰ μεταουσιώσει δηλαδή σὲ περιεκτικὲς καὶ αὐτοδύναμες μορφές. Μεγάλο παράδειγμα ὁ Δὸν Κιχώτης. Τοῦ στήνουν ἀγάλματα, σὰ νὰ ζῆσε κάποτε, σὰ νὰ μὴν τὸν ἔπλασε ὁ Θεοβάντες. Καί, φυσικά, ἔζησε καὶ ζεῖ ὁ Δὸν Κιχώτης. Γιατὶ μέσα του ἔζησαν ὄλοι οἱ παλιοὶ Ἰθαγοὶ καὶ μέσα του ζοῦνε ὄλοι οἱ σημερινοὶ κ' οἱ παντοτεινοὶ χιμαιροκυνηγοί, λίγο ὡς πολὺ ὄλοι οἱ ἀνθρώποι.

Ἐπὶ τὸν ἄλλο, ὡστόσο, οὐσιαστικὴ διαφορὰ ἀνάμεσα στὸ μυθιστόρημα, ποῦ παίρνει ἀπὸ τὴν ὀλόγουρα ζωὴ τοὺς ἀνθρώπους καὶ στὸ μυθιστόρημα ποῦ τοὺς δανεῖζεται ἀπὸ τὴν Ἱστορία ἀκέρειους, μὲ τ' ἀληθινὰ τους ὀνόματα, μὲ τ' ἀληθινὰ τους περιστατικά, μὲ τίς ἀληθινὲς τους χρονολογίες, καὶ προσπαθεῖ νὰ τοὺς ξαναπλάσει, νὰ τοὺς ἀνυψώσει, νὰ τοὺς φωτίσει στὸ χῶρο τῆς τέχνης. Ἔτσι, τὸ ἱστορικὸ μυθιστόρημα προϋποθέτει ἀναγκαῖα καὶ τὴν ἱστορικὴ γνώση· μιᾶς γνῶσης πλατιά, ποῦ ν' ἀναφέρεται σ' ὅλη τὴν ἔκταση καὶ σ' ὄλο τὸ βάθος τοῦ καιροῦ, στὰ ἦθη, στὰ ἔθιμα, στὸ

* Συνέχεια ἀπὸ τὸ προηγούμενο τεῦχος.

πνεῦμα, στὸ ὕφος, στὴν ψυχὴ, μιὰ γνώση πολύμορφη. Μόνο ἔτσι μπορεῖ, βοηθημένος κι ἀπὸ τὴ διαίθησή του, νὰ συμπληρώσει ὁ μυθιστοριογράφος τὸν ἱστορικὸ καὶ ν' ἀποδώσει πολλαπλάσιο τὸ δάνειο ποῦ τοῦ δφεῖλει. Ἄς συλλογιστοῦμε, γιὰ μιὰ στιγμή, τὸν «Πόλεμο καὶ τὴν Εἰρήνη» τοῦ Τολστόη ἱστορικὸ μυθιστόρημα — μιὰ ποιῆς ὀλκῆς, ποιοῦ μεγαλείου, ποιῆς δύνამης! Μιὰ τεράστια δημιουργία. Τώρα μιλοῦμε γιὰ κάτι διαφορετικὸ, γιὰ τὸ ἱστορικὸ μυθιστόρημα τοῦ Walter Scott, γι' αὐτὸ τὸ γραφικὸ πανόραμα τῆς ἀγγλικῆς ἱστορίας ἀπὸ τὰ χρόνια τοῦ Ριχάρδου τοῦ Λεοντόκαρδου ἴσαμε τοὺς στερνοὺς καιροὺς. Ἐκεῖ ἐπιπολάζουν τὰ θυναμικά, καθὼς θὰ λέγαμε σήμερα, στοιχεῖα καὶ κυριότατα ἢ περιπέτεια. Ὁ Walter Scott ἔγινε ὁ δάσκαλος μιᾶς μεγάλης σχολῆς, ποῦ βρῆκε φημισμένους ἀντιπροσώπους καὶ στὴ Γαλλία καὶ στὴ Γερμανία κι ἄλλοῦ, ἄς ποῦμε τὸ Δουμᾶ πατέρα καὶ τὸ Γουλιέλμο Χάουφ καὶ τὸ Γουλιέλμο Χαίριγκ. Ἱστορικὸ μυθιστόρημα εἶναι καὶ οἱ «Promessi Sposi», τὸ ἀριστούργημα τοῦ Manzoni, στὴν Ἰταλία. Ἡ παράδοση τοῦ ἱστορικοῦ μυθιστορήματος ἔδωσε μερικὰ πολὺ ἀξιόλογα ἔργα. Ὑστερα, ξέπεσε στὴν ἐπιφυλλιδιογραφία, ποῦ δὲν εἶναι πιὰ ἀνάπλαση τῆς ἱστορίας διαμέσου τῆς τέχνης, μὰ συστηματικὴ διαστροφή καὶ συστηματικὸς διασυρμὸς καὶ τῆς ἱστορίας καὶ τῆς τέχνης.

Ὁ Walter Scott, ὁ πατέρας τοῦ εἴδους, εἶταν λόγιος, ποιητῆς, πεζογράφος, ἕνας ἄνθρωπος θρεμένος μὲ ἀφθονὴ κλασσικὴ παιδεία καὶ προικισμένος μὲ ζωντὴ φαντασία, μὲ τὴν ἱκανότητα νὰ ζωντανεύει τὰ πρόσωπα τοῦ παρελθόντος, νὰ περιγράφει, νὰ χαρακτηρίζει, ν' ἀποκαλύπτει. Ἡ ἐπιτυχία, ὡστόσο, τὸν μέθυσε. Κ' οἱ βιοτικὲς ἀνάγκες, ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, τὸν ἐσπρωξαν στὴν πληθωρικὴ καὶ ἀτημέλητη δημιουργία. Μὰ ἡ ἐπίδρασή του στοὺς συγχρόνους τοῦ ὑπῆρξεν ὀπωσδήποτε πολὺ μεγάλη. Ἀνάμεσα σ' αὐτοὺς, τοὺς συγχρόνους του, βρέθηκαν καὶ οἱ ἔλληνες πεζογράφοι τῆς πρώτης βασιλείας. Οἱ σημαντικότεροι εἶναι ὁ Σπυρίδων Ζαμπέλιος, ὁ Στέφανος Ξένος κι ὁ Κωνστ. Ράμφος.

Ὁ Σπυρίδων Ζαμπέλιος εἶταν παιδί τοῦ Ἰωάννου Ζαμπέλιου, ποῦ ἔγραψε τραγωδίες καὶ ὑπῆρξε νομικὸς καὶ φιλόλογος πολυγραφώτατος. Μιὰ μορφή. Γεννήθηκε ὁ Σπυρ. Ζαμπέλιος στὰ 1815 στὴ Λευκάδα, πέθανε στὰ 1881, στὴν Ἑλβετία. Ἐνας ἀπὸ τοὺς ἀνοιχτόμυαλους καὶ πληθωρικοὺς σὲ δράση ἄνθρωπους ποῦ τίμησαν καὶ ὠφέλησαν τὸ δέκατο ἕνατο νεοελληνικὸ αἰῶνα. Ποιητῆς, κριτικὸς, πολιτικὸς, μελετητῆς τῆς ἱστορίας μας ὄλης, καὶ μάλιστα τῆς βυζαντινῆς, πεζογράφος. Δὲ μᾶς ἐνδιαφέρουν ἔδῳ τὰ καθέκαστα τῆς ζωῆς του, ποῦ εἶναι, ἄλλωστε, προσιτὰ στὸν

καθένα. Μῆτε οἱ ἱστορικὲς, πολιτικὲς ἢ φιλολογικὲς του ἀπόψεις. Μῆτε ἀκόμη τὸ περιώνυμο φυλλάδιό του «Πόθεν ἢ κοινὴ λέξις τραγουδῶ», ποῦ προκάλεσε τὴ γνωστὴ ἀπόκριση τοῦ Ἰάκωβου Πολυλά: «Πόθεν ἢ μυστικοφοβία τοῦ κ. Σπ. Ζαμπέλιου». Μᾶς ἐνδιαφέρουν τ' ἀφηγηματικὰ του ἔργα, καὶ μάλιστα «Οἱ κρητικοὶ γάμοι». Ἐπηρεασμένος ἀπὸ τὸ πνεῦμα τῆς ἐποχῆς του, μυθιστορηματοποιεῖ τὴν ἱστορία καὶ ὁ Ζαμπέλιος. Παίρνει τὴν Κρήτη τῆς Ἐνετοκρατίας καὶ προσπαθεῖ νὰ τὴν ἀναστήσει μέσα σὲ μιὰ πολύπλοκη περιπέτεια. Καὶ τὴν ξέρει καλὰ ὁ Ζαμπέλιος τὴν ἱστορία. Δὲν εἶναι ὁ ἐπιφυλλιδιογράφος, ποῦ ἀναζητεῖ ἕνα ὀποιοδήποτε ἱστορικὸ πλαίσιο, γιὰ νὰ τοποθετήσῃ τὴν κίνηση τῶν ἡρώων του. Εἶναι ὁ σοφὸς ἱστορικὸς, ποῦ τὴν ἔχει σκάψει, τὴν ἔχει σπουδάσει βαθιὰ τὴν ἐθνικὴ ἱστορία, ποῦ κατέχει τὴν ἱκανότητα νὰ κρίνει, νὰ ξεχωρίσει, νὰ τοποθετήσῃ, νὰ φωτίσει. Μὰ δὲν εἶναι ὁ γνήσιος καλλιτέχνης μὲ τὴν πλαστικὴ δύναμη, μὲ τὴ λεύτερη φαντασία καὶ μὲ τὴν ἀκοίμητη θέρημη. Δὲ μπορεῖ νὰ δημιουργήσῃ τὸ χῶρο τῆς μαγείας, ποῦ εἶναι ὁ χῶρος τῆς τέχνης. Τὸ ὕφος του εἶναι τὸ ὕφος ἐνὸς λογιότατου, ποῦ δείχνει τὴν πάσα στιγμή σὰ νὰ τὴν καμαρώνει καὶ τὴν ἱστορικὴ του γνώση καὶ τὴν ἄλλη του πολυμάθεια. Κ' εἶναι περίεργο ποῦ αὐτὸς ὁ ἄνθρωπος ποῦ σπουδασε μὲ τόση στοργὴ καὶ μὲ τόση ἀνοιχτομυαλιὰ τὸ δημοτικὸ μας τραγούδι καὶ ποῦ θαύμασε τὸ Σολωμὸ, βρῆκε τὴν πιὸ ἀπόκρημνη, τὴν πιὸ βαριά, τὴν πιὸ ἀσάλευτη καὶ τὴν πιὸ ἀνακατεμένη γλώσσα, γιὰ νὰ γράψῃ τὸ ἱστορικὸ του μυθιστόρημα. Ὁ λόγος του εἶναι μακροπερίοδος, φορτωμένος, ἕνας λόγος σοφός. Ὁ σκοπὸς τοῦ Ζαμπέλιου εἶταν νὰ δώσει τὰ «Πάθη τῆς Κρήτης ἐπὶ Ἐνετῶν», νὰ γνωρίσει στὸ πλατύτερο κοινὸ μιὰ περίοδο τῆς ἱστορίας του, ποῦ τὴν ἀγνοοῦσεν ὀλότελα. Ἐγραψε πρῶτα τὰ «Ἱστορικὰ σκηνογραφήματα», ποῦ ἀναφέρονται στὴν Ἐπανάσταση τοῦ 1363 — τότε ποῦ Κρητικοὶ καὶ Βενετσιάνοι τῆς Κρήτης, μὲ ἀρχηγὸ τὸν Καλλέργη, ξεσηκώθηκαν νὰ πολεμήσουν τὴ Βενετιὰ, ποῦ τόσο φριχτὰ διοικοῦσε τὸ νησί. Ἀκολούθησαν οἱ «Κρητικοὶ γάμοι», ποῦ ἀναφέρονται καὶ τοῦτοι σὲ μιὰν ἐπανάσταση κρητικὴ, ἀπὸ τὸ 1570 ἴσαμε τὸ 1579, μὲ ἀρχηγὸ τὸν Καντανολέο. Ὁ Ζαμπέλιος θέλει νὰ σκιαγραφήσῃ μιὰ κοινωνία, νὰ φωτίσει μιὰν ἐποχὴ καὶ νὰ παρουσιάσει, παραστατικὰ δοσμένες καὶ στηριγμένες σὲ ἱστορικὰ τεκμήρια, τὶς σχέσεις Ἑλλήνων καὶ Βενετσιάνων στὴν Κρήτη. Δὲν εἶναι πραγματικὰ μυθιστοριογράφος, δὲν εἶναι μαθητῆς τοῦ Walter Scott. Εἶναι ἕνας ἱστοριογράφος, ποῦ ἐπιδιώκει μὲ τὴν ἀφήγηση νὰ κάμει προσιτότερη τὴν ἱστορία — καὶ πιὸ ζωντανή. Δὲν κατέχει τὴν αἰσθητικὴ συνείδηση τῆς πέζογραφίας. Κι

ώστόσο, οι «Κρητικοί γάμοι», είναι το καλύτερο ιστορικό μυθιστόρημα του νεοελληνικού δέκατου ένατου αιώνα. Είναι ένα βιβλίο!

Μιμητής του Walter Scott δολογημένος είναι ο Στέφανος Ξένος, αυτός ο άνθρωπος της πολυσάλευτης ενέργειας, ο ιδιόρρυθμος κι ο αλλόκοτος. Γεννήθηκε στη Σμύρνη, στα 1821, λίγο πριν ανάψει η Έπανάσταση. Νήπιο στην κούνια του τ' άφησαν οι γονείς του στο σπίτι, μέσα στην παραζάλη του πανικού, σαν ξέσπασαν οι σφαγές της Σμύρνης, και μόνο τη στερνή στιγμή το θυμήθηκε η μάνα του και γύρισε πίσω και τ' άρπαξε στην άγκαλιά της και τ' ανέβασε στο καράβι. Αργότερα, ο πατέρας του βρέθηκε πάλι στη Σμύρνη, πρόξενος του ελληνικού βασιλείου. Εικοσιτρίων χρονών ο Στέφανος Ξένος τέλειωσε τη Σχολή των Ευελπίδων, που ήταν τότε στον Πειραιά, κ' έγινε αξιωματικός του Ιππικού. Αξιωματικός υπήρξε στα νιάτα του κι ο Walter Scott. Μήτε ο ένας μήτε ο άλλος ήταν πλασμένοι για το στρατό. Έτσι, μιά φορά που πήγε με άδεια ο Ξένος στη Σμύρνη, σιμά στον πατέρα του, σχεδίασε να ξεκινήσει για την Εύρωπη, να επιδιώξει πλατύτερη τύχη. Είχε σπουδαίους συγγενείς, τους Παλαιολόγους στο Άμστερνταμ, τους Ίωνίδηδες στο Λονδίνο. Μα του άρεσε κ' η στολή του αξιωματικού, κ' ήταν τόσο φανταχτερή τότε, να τη φορεί και να καμαρώνει. Τελοσπάντων, έτυχε ν' άρρωστήσει σε λίγο βαριά, να κάμει αιμόπτυση· πήρε αναρρωτική άδεια, περιηγήθηκε την Ελλάδα, πήγε στην Πόλη, ύστερα βρέθηκε στο Λονδίνο. Εκεί στοχάστηκε να εγκαταλείψει δριστηκώς το στρατό και να επιδοθεί στο γράψιμο. Ο Walter Scott τον είχε μαγέψει. Είταν, άλλωστε, η εποχή που μπορούσαν ακόμη ένας ποιητής, ένας πεζογράφος να γοητεύουν τα πλήθη. Το καλύτερο μυθιστόρημα του Ξένου δεν ανήκει σε κείνα που έγραψε. Είναι η ζωή του ή ίδια, μιά αδιάκοπη και παράδοξη περιπέτεια. Λυπούμαι, που δε μπορώ να την διηγηθώ λεπτομερέστατα εδώ πέρα. Ο Κωνσταντίνος Ράδος, ιστορικός και συγγραφέας ιστορικών διηγημάτων και τουτός, έκαμε μιά διασκεδαστική και σωστή σε πολλά όμιλα για τον Ξένο και την τύπωσε και σε φυλλαδάκι ξεχωριστό στα 1917. Παραπέμπω εκεί. Ο Ξένος θέλησε να κατακτήσει την Άγγλια. Έβαλε κάποιον Άγγλο, τον Κόρπ, να του μεταφράσει το πρώτο του μυθιστόρημα, τον «Διάβολον εν Τουρκία». Ο «Κουτσός διάβολος» του Lesage υπήρξε, καθώς κι ο Ράδος παρατηρεί, το πρότυπό του. Ύστερ' από πολλές περιπέτειες, το βιβλίο τυπώθηκε, στο Λονδίνο, στα 1851, σε τρεις τόμους, 1500 σελίδες, σχήμα μεγάλο. Ο Στέ-

φανος Ξένος έγινε από τη μιά μέρα στην άλλη διάσημος. Έλληνικά τυπώθηκε ύστερ' από 10 χρόνια. Μα ο «Διάβολος εν Τουρκία» δεν είναι το καθαυτό ιστορικό μυθιστόρημα. Σκηνές του βίου της Ανατολής. Πολύ χρώμα, πολλή περιγραφή κ' ελάχιστος διάβολος. Γράφοντας τον έχει πιά λησμονήσει ο Ξένος. «Έκ τών βιβλίων τών έκδοτικών καταστημάτων Έφικαμ-Ούιλσον καταφαίνεται ότι το έργο του Ξένου άφηκεν εις αυτόν έντος βραχυτάτου χρονικού διαστήματος καθαρόν κέρδος έκατόν σχεδόν χιλιάδων δραχμών, διά τό άκριβέστερον 91.000 δραχμών, ήτοι λίρας στερλίνας τρείς χιλιάδας και έβδομήκοντα δύο. Τοιούτους άστεισμούς οι Άθηναίοι συγγραφείς δεν φοβούνται να ίδουν αναθρώσκοντας [άποθρόσκοντας έπρεπε να πει] έκ τών βιβλίων τών έκδοτών των, γράφει ο Ράδος. Ο Ξένος ρίχνεται με λύσσα στο γράψιμο. Στέλνει ανταποκρίσεις σ' έφημερίδες της Σμύρνης και της Άθήνας, γράφει διηγήματα, συζητεί με τούς Άγγλους για την έρασμική προφορά, συντάσσει με τό μεταφραστή του τόν Κόρπ, άγγλοελληνική γραμματική, τυπώνει την «Παγκόσμιον Έκθεσιν του 1851», συνεργάζεται σ' άγγλικές έφημερίδες, έκδίδει τόν «Βρετανικόν άστέρα», μάχεται τόν Όθωνα, γίνεται ναυλωτής και άσφαλιστής καραβιών, ύστερα πλοιοκτήτης με είκοσιεφτά καράβια στην κατοχή του, ίδρύει την «Άγγλοελληνική έμπορική άτμοπλοία» στο Άλβερπουλ μαζί με τό βουλευτή Στόρκ, έχει έπαυλη πολυτελέστατη, φιλίες με Άγγλους ευγενείς και Γάλλους δούκες, παντρεύεται την κόρη του Τόμας, άνιψιού του λόρδου Στράθμουρ, φτιάνει «ύψικαμίνοους» στο Νιούκαστλ, για να λειώνει τό σιδηρόλιθο που κουβαλούσε από τη Σέριφο. Τέλος, μιά άπροσεξία ανεβάζει σε μέγιστο βαθμό τη θερμοκρασία και λειώνει τίς «ύψικαμίνοους», που θά έλειωναν τό σιδηρόλιθο. Από κεί και πέρα αρχίζει η παρακμή του Ξένου. Κι ώστόσο, ίσαμε τη στερνή του στιγμή (πέθανε στα 1894) δεν έπαψε ν' άνακατεύεται σ' ένα σωρό πράγματα και να γράφει. Ένας άλκοολικός της ενέργειας. Τί μάς άφηκε; Φυσικά, την «Ηρώδα της Έλληνικής Έπανάστασεως», ένα ιστορικό μυθιστόρημα. Ένα άνισο έργο, όπου οι κύριοι ήρωες χάνονται μέσα σε μιά θάλασσα περιπέτειες. Μιά μυθιστορηματική ανάπλαση τών περιστατικών του Άγώνα δοσμένη με θερμή, με ζωηρότητα, μα χωρίς μέθοδο, χωρίς προσοχή στις λεπτομέρειες, σε μιά γλώσσα, που πότε, σε κάποιες φυσικές κυριότατα περιγραφές, βρίσκει τό δρόμο της και πότε καταντάει σε γραμματικούς βιασμούς και σε σολικισμούς αξιοθρήνητους. Έγραψε ακόμα τη «Κιβδηλία», δυο πολυτελέστατους τόμους που τούς μοίρασε χάρισμα, για να υπερασπίσει τόν πατέρα του. Τόν είχαν κατη-

γορήσει, πώς ίδρυσε μυστικό νομισματοκοπείο στη Σμύρνη και τον φυλάκισαν έντεκα μήνες στις φυλακές του Γκαρμπολά. Έγραψε τον «Αντώνιον Μελιδώρη», έμπνευσμένον από την έλλ. επανάσταση, τον «Αλή πασά», τις «Αναμνήσεις της Έλληνικής Επανάστασεως», «Τ' απομνημονεύματα ενός δυστυχούς ή τον βίον των νόθων τέκνων», κοινωνικό και ιστορικό μυθιστόρημα τούτο. Γράφει γρήγορα, βιαστικά, απρόσεχτα. Έχει άκένωτη δύναμη, έχει πλούσια έμπνευση, μὰ δὲν έχει τή γνήσια συνείδηση της πεζογραφίας.

Προσεχτικότερος σὲ πολλά είναι ὁ Χιώτης Κωσταντίνος Ράμφος, μακροβιότατος. Γενήθηκε στὰ 1776 και πέθανε στὰ 1871. Έμπορος, φιλικός, πολεμιστής στην Έπανάσταση, δικαστής και διοικητικός υπάλληλος στὰ χρόνια του Καποδίστρια, πρόξενος στὰ Γιάννενα, στη Θεσσαλονίκη και στη Σάμο στὰ χρόνια του Όθωνα, δικηγόρος, δημοσιογράφος, ιστοριογράφος, έγραψε τ' ακόλουθα έργα: «Κατσαντώνης», «Η Δέσπω της Ηπείρου», «ΑΙ τελευταίαι ημέραι του Άλή Πασά», ὁ «Χαλέτ-έφέντης», ἡ «Κόμισσα Ποτόσκη», ὁ «Άπροσδόκητος γάμος». Πρέπει ἀκόμη νὰ σημειωθεῖ «Ὁ αὐθέντης του Μορέως» του Ραγκαβῆ, ἕνα χρονικό της Φραγκοκρατίας στην Πελοπόννησο, στηριγμένο στὸ «Χρονικό του Μορέως». Παρά τήν ανατριχιαστική του ψυ-

χρολογία εἶν' ἕνα αξιοσημείωτο ἔργο, μὴ περιπέτεια δοσμένη με δύναμη περιγραφῆς.

Ἄς καταλήξουμε τώρα σὲ μερικά συμπεράσματα:

Ἡ πρώτη ἐποχή της νεοελληνικής πεζογραφίας, πού πέφτει μέσα στην άνθηση του Φαναριωτισμοῦ στὸ λεύτερο κράτος, κατέχει και τὸ βασικό γνώρισμα του πνευματικού φαναριωτισμοῦ, τὴ μίμηση, δικαιωμένη ἔστω. Ἀντικείμενο μίμησης γίνεται κυριότατα τὸ ιστορικό μυθιστόρημα του Walter Scott, με φανερὴ προσπάθεια ἀναγωγῆς στὰ δεδομένα της ἑλληνικῆς ιστορίας. Ἡ Τουρκοκρατία, και μάλιστα στην Ἀνατολή, παίζει ρόλο σημαντικό. Κέντρο του ἀφηγηματικού βάρους ἡ περιπέτεια. Γλώσσα ἡ καθαρεύουσα, συχνότατα κακογραμμένη και νοθευμένη με στοιχεία ἀλλότρια. Ὁ τόνος πού επικρατεῖ είναι ὁ τόνος της ἐπιφυλλιδογραφίας. Και τὸ πιὸ παράδοξο είναι, πού τήν ἐποχή αὐτή τήν ἀντιπροσωπεύει, παρ' ὅλα τὰ ἐλαττώματά του μεστότερα ἕνα βιβλίο πού δὲ γράφτηκε ἀπὸ Φαναριώτη, πού δὲν ἀναφέρεται μήτε στην Ἀνατολή μήτε και γενικότερα στην Τουρκοκρατία ἡ τήν Ἑλληνική Έπανάσταση και πού δὲν ξεκινάει ἀπὸ τήν παράδοση του Walter Scott: «Οἱ κρητικοὶ γάμοι» του Ζαμπέλιου.

I. M. ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΠΟΥΛΟΣ

ARS POETICA

Ἔτσι γεννιέται μέσα μας τὸ ποίημα,
Ὅπως μὴ πράξη πὸν πάει πρὸς τὸν καρπό.
Καθαρὴ πράξη σὰν κείνη του ἔρωτα,
Παρελθὸν και μέλλον μέσα σ' ἕνα φιλί.
Ἔτσι γεννιέται μέσα μας τὸ ποίημα
Και μὰς κινεῖ πρὸς ἕνα αἰώνιο τέλος
Και μεις τραγουδοῦμε, γιατί πρέπει νὰ τραγουδοῦμε,
Τραγουδοῦμε, γιατί εἴμαστε ὄργανα πὸν τραγουδοῦν.,
Λέμε τοῦτο πέτρα, ἐκεῖνο σίτι,
Τ' ἄλλο τραπέζι, πρόσωπο, οὐρανὸ,
Παίρνοντας πίσω τήν ἴδια μας φωνή ὅπως καθρέφτες,
Πὸν ἀντανακλοῦν τήν ἴδια τους λαμπρότητα και μεγαλώνουν..
Τραγουδάτε, ποιηταί, ἡ δόξα της γῆς, οἱ καλοὶ ἄγγελοι
Τῆς καρτερίας και τῆς ξενητείας.
Τραγουδάτε νὰ γίνεται φῶς, πιότερο φῶς...
Ὅταν θᾶχουμε ὑπερβῆ τὸ νικημένο παρελθόν,
Θάναι ἡ Ποίηση μέσα μας πὸν θᾶχη νικήσει.

Γ. ΘΕΜΕΛΗΣ